

УДК 316.77:316.42(477)“2022/2024”
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.19>

І. П. Шевель

ORCID ID: <https://orcid/0000-0002-6387-2506>

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА СОЦІАЛЬНІ НАПРУЖЕННЯ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД: ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Міжкультурна взаємодія є невід'ємною складовою сучасного суспільства, особливо в умовах кризи, коли актуалізуються питання ідентичності, символічної приналежності та соціальної згуртованості. Міжкультурна взаємодія є ключовим елементом сучасного соціального ландшафту, особливо в періоди криз, коли на перший план виходять питання ідентичності, символічної належності та колективної єдності. В умовах повномасштабної війни в Україні ці процеси загострилися – внаслідок масової міграції, дестабілізації медіаполя та зсувів у публічному спілкуванні.

Україна здавна виступає як простір багатокультурної взаємодії, де століттями співіснували численні етнічні, мовні та релігійні групи. Воєнний конфлікт став каталізатором як посилення національної ідентичності, так і виникнення нових осередків напруження, обумовлених міжкультурними відмінностями, вимушеною міграцією та інтенсивною інформаційною кампанією. У таких обставинах науковий аналіз міжкультурних змін та нових форматів соціального діалогу набуває особливої ваги.

Україна здавна вирізнялася як багатокультурний простір, де впродовж століть разом жили представники різних етносів, мовних спільнот і релігій. Війна стала поштовхом до значних змін: з одного боку, вона зміцнила відчуття національної єдності та української ідентичності, а з іншого – поглибила соціальну напругу, пов'язану з культурними розбіжностями, переміщенням населення та інформаційною війною. У таких умовах особливо важливо звернутися до наукового аналізу міжкультурних процесів та пошуку нових форматів суспільного діалогу.

Історично Україна виступала місцем перетину культур, народів і цивілізацій. Її багатокультурність формувалась як під впливом географічного положення, так і внаслідок історичних подій і політичних трансформацій. Від доби Київської Русі і до сучасності, українські землі залишалися простором взаємодії та часом конфлікту між слов'янськими, тюркськими, європейськими, кавказькими та іншими народами. Такий складний

соціокультурний контекст зумовив появу унікальних моделей міжетнічних зв'язків, попри те, що ці процеси не завжди були безконфліктними [4].

Сьогодні тема міжкультурної взаємодії посідає чільне місце в гуманітарних науках, оскільки світ дедалі глибше занурюється в процеси глобалізації та культурного різноманіття. У таких дисциплінах, як соціологія, культурологія та антропологія, міжкультурна взаємодія розглядається як багатогранне явище, що включає в себе не лише обмін традиціями, цінностями та нормами, а й вирішення суперечностей, подолання упереджень і формування порозуміння між представниками різних культур.

У добу глобальної мобільності міжкультурні контакти стають невід'ємною частиною повсякденного соціального життя. Вони відкривають нові можливості для розвитку суспільства та збагачення культурного ландшафту, однак водночас можуть провокувати конфлікти, нерозуміння та напругу, особливо тоді, коли існує дисбаланс у ресурсах, впливі чи культурному домінуванні однієї спільноти над іншими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна історично виступала місцем взаємодії численних етнокультурних спільнот – українців, кримських татар, євреїв, поляків, угорців, росіян, румун тощо. Цей багатовіковий досвід співіснування формувалася унікальні міжетнічні практики. Однак у період війни акценти змістилися: замість співпраці та діалогу часто спостерігаються прояви напруження і роз'єднання. Збройна агресія з боку РФ не лише кинула виклик територіальній цілісності держави, а й вплинула на структуру міжкультурних взаємин у середині країни.

Попередні наукові праці, зокрема роботи Г. Шабан, А. Портнова, Є. Головахи, І. Данилюка та Дж. Беррі, зосереджували увагу на проблематиці культурної ідентичності. Проте аналіз сучасного публічного дискурсу в умовах війни, зокрема образу «іншого» в медіа, залишається недостатньо опрацьованим. Саме ці питання стали центральними в дослідженні. Методологічна база спирається на концепції культурного плюралізму, діалогу культур (М. Бахтін), крос-куль-

турної комунікації (Г. Хофстеде, Е. Холл) та ідентичності (С. Холл, С. Хантінгтон).

Метою дослідження є виявлення чинників соціальної напруги у сфері міжкультурних зв'язків в Україні та опис трансформації публічного мовлення, зумовленої воєнним контекстом.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні підходи до вивчення міжкультурної взаємодії класифікуються за кількома напрямками. Першим із них є інтеркультурна комунікація – галузь, що аналізує взаємодію між представниками різних культур, визначаючи бар'єри у спілкуванні та стратегії їх подолання.

Gudykunst, W. підкреслював, що ефективне міжкультурне спілкування вимагає культурної обізнаності та гнучкості мислення [10].

Соціальна ситуація в Україні нині характеризується як підвищеною мобілізацією суспільства, так і зростаючим дисбалансом у сфері міжкультурної комунікації. За результатами опитування ІС НАНУ (2023), 37% респондентів зазначили, що мали труднощі або напруженість у взаємодії з представниками інших культур. Найбільш загостреними ці процеси були в Одеській, Харківській, Закарпатській та Львівській областях [5].

Ставлення до внутрішньо переміщених осіб (ВПО) часто поєднує зовнішню підтримку з внутрішнім відторгненням. У медіа формується стійкий образ «іншого» як носія загрози або тягаря, що проявляється у протиставленнях: «західняк – східняк», «переселенець – місцевий», «військовий – цивільний». Опитування Центру Разумкова (2021) показало, що лише 38% ВПО відчували повну інтеграцію в громади, а 24% місцевих мешканців прямо вказували на втому від допомоги [2].

Водночас зростає довіра до тих груп, які проявляють активну громадянську позицію та демонструють проукраїнську лояльність: кримські татари (60%), поляки (58%), євреї (41%). Натомість роми залишаються соціально вразливою групою з найнижчими показниками довіри – в межах 18–23% [2].

У дослідженні важливою теоретичною опорою стала концепція акультурації, запропонована Джоном Беррі. Вона розглядає міжкультурну адаптацію як процес трансформації і збереження культурних особливостей у новому соціальному середовищі. У ситуації, коли представники різних спільнот постійно взаємодіють, відбувається не лише засвоєння нових практик, а й переосмислення власної ідентичності [6]. Цей підхід є особливо актуальним для України, де багатокulturне населення змушене адаптуватися до нових реалій, зберігаючи при цьому відмінності у традиціях та цінностях.

Соціолог Роберт Патнам у праці «Bowling Alone» звертає увагу на важливість соціального

капіталу – довіри, норми взаємодії та соціальних зв'язків – як чинника міжкультурної єдності. Наявність або відсутність таких ресурсів суттєво впливає на рівень толерантності та згуртованості у суспільстві [11]. В умовах війни, коли на перший план виходять питання колективного виживання, соціальний капітал або мобілізує громади, або поглиблює розмежування.

У багатонаціональному українському контексті міжетнічні відносини, мовна політика та культурні практики можуть бути як чинниками конфлікту, так і механізмами об'єднання. Прикладом є ситуація в Закарпатті, де співіснують українська, угорська, ромська та інші культурні традиції. Тут наявний як позитивний досвід співпраці, так і труднощі у взаєморозумінні [1].

Особливу увагу слід приділити класичним та сучасним теоріям культурної взаємодії. У працях П'єра Бурдьє підкреслюється важливість символічного і культурного капіталу як засобів впливу в суспільстві [7]. Едвард Холл розробив концепцію культурного контексту, що пояснює варіативність комунікативних стилів у різних культурах [9]. Теорії С. Гофмана й Р. Гоффмана зосереджені на механізмах формування соціальних ролей у мультикультурному просторі [8].

Сучасні дослідження фіксують суперечливу динаміку міжкультурних відносин в Україні. З одного боку, зростає солідарність у протистоянні зовнішній агресії, а з другого внутрішньому рівню згуртованості. Таким чином, міжкультурна взаємодія в Україні має складну динаміку: її детермінують як зовнішні (війна, інформаційні кампанії), так і внутрішні (ідентичність, історична пам'ять) фактори. Систематичний огляд наукових підходів свідчить про необхідність переосмислення політик, що регулюють міжкультурну сферу.

Згідно з результатами соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України у 2022–2023 роках, війна суттєво вплинула як на посилення внутрішньої солідарності громадян, так і на зростання напруженості у взаємодії з окремими меншинами, що значною мірою зумовлено інформаційним контекстом [5].

У відповідних звітах зазначено, що у 2022 році 83% опитаних вважали українське суспільство спроможним до консолідації навколо спільних цілей. Водночас у 2023 році вже 38% респондентів повідомили про підвищення рівня роздратування щодо представників «інших», особливо у зв'язку з мовною проблематикою та ставленням до російськомовного населення.

Ці тенденції також знаходять підтвердження в даних моніторингу, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС). Згідно з результатами опитування 2022 року, близько 64% учасників дослідження відзначили

наявність упередженого ставлення до представників інших культур – зокрема ромської спільноти, мусульман та іммігрантів із країн Азії. Найбільш чітко така налаштованість простежується у регіонах, де частка цих груп є незначною [1].

Представлена діаграма відображає динаміку змін у рівні міжгрупової довіри в українському суспільстві під час повномасштабної війни, зокрема у взаєминах між представниками титульної нації та етнічних меншин (зокрема росіянами, євреями, ромами, кримськими татарами, поляками тощо). Дані були систематизовані на основі

результатів соціологічних опитувань, проведених у 2022–2024 роках Інститутом соціології НАН України та Центром Разумкова (див. Рис. 1) [5; 2].

Загальна тенденція свідчить про зростання рівня довіри до етнокультурних груп, які відкрито висловлюють підтримку державному суверенітету та територіальній цілісності України. Зокрема, показник довіри до кримськотатарської спільноти після 2022 року підвищився на 12%, що можна пояснити активною громадянською позицією представників цієї меншини у протистоянні російській агресії (див. Рис. 2) [2].

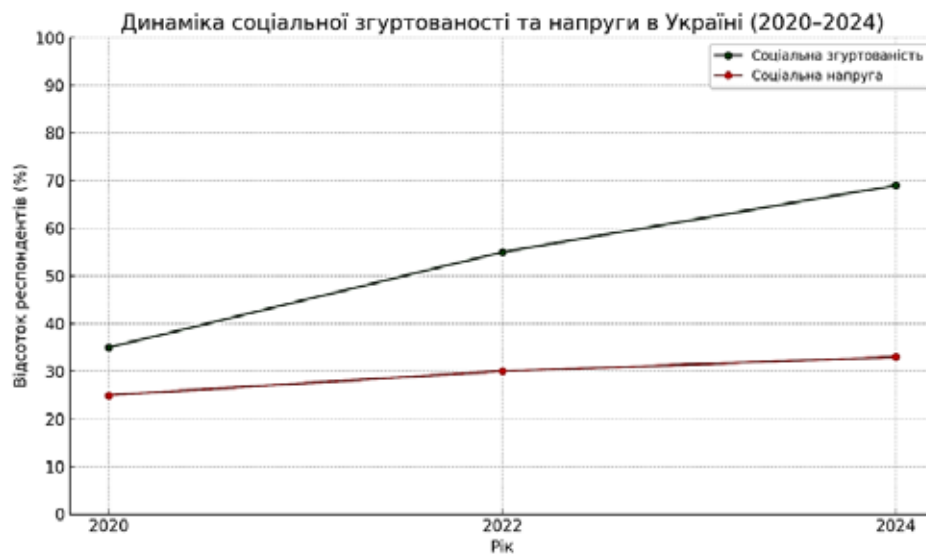


Рис. 1. Динаміку соціальної згуртованості та соціальної напруги в Україні за 2020–2024 роки [1]

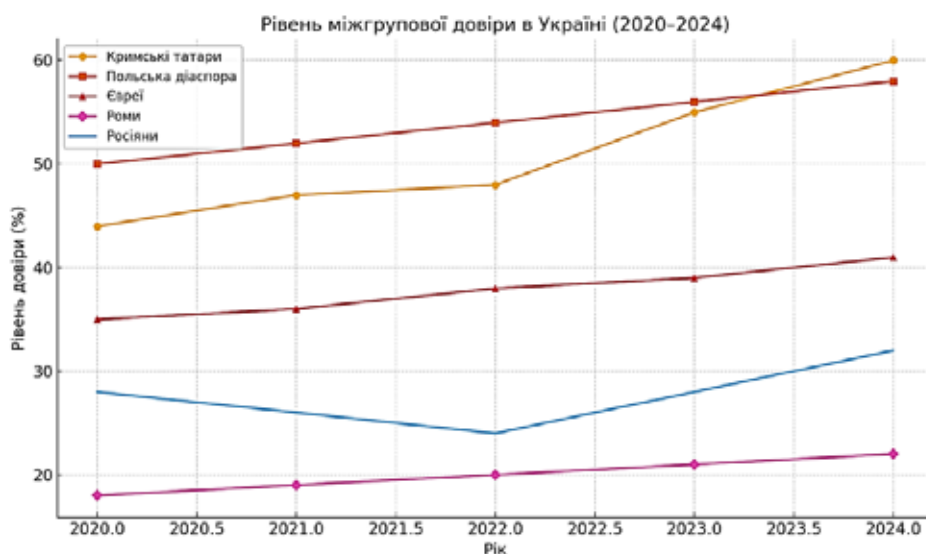


Рис. 2. Зміна рівня довіри серед етнічних груп в Україні – упродовж 2022–2024 років [2]

Дана діаграма демонструє еволюцію рівня між-етнічної довіри в українському суспільстві в умовах воєнного часу. Згідно з узагальненими показниками, найбільш високий рівень позитивного сприйняття у 2024 році зафіксовано щодо кримських татар – він досяг 60%. Така динаміка, ймовірно, зумовлена їхньою послідовною проукраїнською позицією, активною участю в громадських ініціативах, спрямованих на підтримку Збройних Сил України та адвокацію питань, пов'язаних із деокупацією Криму. Натомість рівень довіри до росіян, хоч і зріс на 8% з 2022 по 2024 рік (з 24% до 32%), залишається відносно низьким, що пояснюється триваючою військовою агресією з боку російської федерації та зростанням соціального запиту на національну безпеку та ідентичність.

Ще нижчим залишається рівень довіри до ромської спільноти, що коливається в межах 18–22%. Це свідчить про стійкі соціальні стереотипи та виклики інтеграції, які зберігаються у суспільстві. Незважаючи на незначне зростання, ромська спільнота залишається найменш прийнятою серед згаданих груп [2].

Ці дані дозволяють говорити про неоднорідність міжкультурної взаємодії в Україні та необхідність цілеспрямованої державної політики з подолання упереджень і розвитку міжетнічної толерантності. Діаграма є інструментом візуалізації динаміки культурної інтеграції та соціального дистанціювання в умовах війни та посткризових змін.

Одним із можливих чинників, що зумовлює описане явище, є недостатня тематична і культурна різноманітність контенту в традиційних медіа, а також відносна однорідність їхньої аудиторії. Навіть без прямої дискримінаційної риторики, подібна інформаційна подача часто формує спрощену картину соціальної дійсності, що сприяє укоріненню стереотипів.

Відтак, переорієнтація інформаційної політики традиційних ЗМІ у напрямі більшої інклюзивності, відкритості до різних форм соціальної ідентичності та культурного розмаїття є важливою умовою посилення толерантності в суспільстві. Це, у свою чергу, виступає критично важливим чинником соціальної єдності, особливо в умовах глибоких суспільних змін і воєнного конфлікту (див. Рис. 3) [12].

У дослідженні, яке аналізує рівень соціальної згуртованості та міжкультурної взаємодії в Україні, розглядаються такі ключові індикатори, як довіра, толерантність і відчуття безпеки. Дослідження охоплює велику вибірку з усіх регіонів країни та акцентує увагу на особливостях різних етнічних, культурних і соціальних груп.

Сучасна міжкультурна взаємодія в Україні розгортається в умовах глибокої трансформації, спричиненої війною. З одного боку, конфлікт сприяє національній консолідації, переосмисленню ідентичності та зміцненню почуття єдності. З іншого – він водночас актуалізує культурні розмежування та породжує нові форми дискримінаційних практик. Ефективна міжкультурна політика повинна поєднувати просвітницьку діяльність, підтримку місцевих ініціатив і розвиток гуманістичного публічного дискурсу [3].

У сучасному інформаційному просторі простежується процес переосмислення колективної ідентичності, зростає зацікавлення національними символами, історичною пам'яттю та мовною єдністю. Водночас залишаються ризики соціаль-

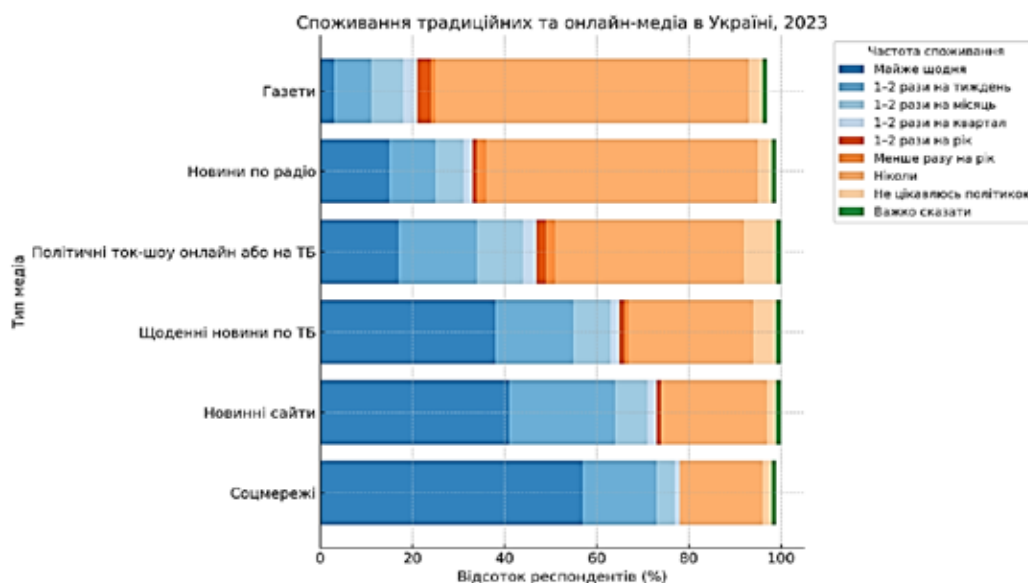


Рис. 3. Частота споживання ЗМІ і рівень толерантності [12]

ної поляризації: побутова ксенофобія, локальні суперечності, роздратування, пов'язане з культурними відмінностями. Засоби масової інформації та соціальні мережі відіграють у цьому контексті двоїсту роль – вони можуть як сприяти конструктивному діалогу, так і загострювати наявні конфлікти.

Висновки. У процесі повномасштабної війни Україна зіткнулася не лише ззовнішньою агресією, а й з глибокими внутрішніми трансформаціями соціокультурного простору. Аналіз міжкультурної взаємодії у воєнний період виявив амбівалентну динаміку: з одного боку, спостерігається посилення суспільної згуртованості та формування спільної культурної ідентичності; з іншого – зростають ризики сегрегації, культурної замкненості та поширення стереотипів щодо «інших».

Публічний дискурс відіграє ключову роль у відображенні й формуванні цих процесів. Він зазнає впливу як державної комунікаційної політики, так і активності медіа та громадянського суспільства. Саме через дискурсивні практики легітимуються ті чи інші моделі сприйняття соціальної реальності, у тому числі ставлення до представників різних етнічних, мовних та культурних груп.

Результати дослідження свідчать про необхідність впровадження цілісної інтеграційної інформаційної політики, орієнтованої на міжкультурний діалог, інклюзію та просвітницькі ініціативи. Така політика має базуватися на засадах гуманізму, поваги до різноманіття та відповідального медіа-висвітлення.

У контексті війни міжкультурна комунікація стає не лише інструментом соціальної стабілізації, а й стратегічним чинником формування адаптивної національної ідентичності. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вивченні регіональних практик соціальної адаптації, змін у мовній поведінці та ролі цифрового простору у трансформації культурної свідомості.

Література

1. Київський міжнародний інститут соціології. Опитування щодо міжкультурних відносин в Україні. Київ, 2023. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/2023_intercultural_relations.pdf
2. Центр Разумкова. Річний звіт. Київ, 2021. URL: <https://razumkov.org.ua/pro-nas/richnyi-zvit/richnyi-zvit-2021>
3. Головаха Є. Соціолог Євген Головаха: Якщо ми не здамося – вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною. Київ, 2022. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/>
4. Чепан М.-Л.А. Етнопсихологічний дискурс глобалізації : монографія / М.-Л.А. Чепан. Кіровоград : Імекс - ЛТД, 2013. 104 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7288/1/М.-Л.А.Чепан_Етнопсихологічний_дискурс_глобалізації._Монографія.pdf

5. Інститут соціології НАН України. Українське суспільство в умовах війни. Київ, 2023. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/Maket_Ukr_suspil

6. Berry J. W. Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*. 1997. Vol. 46, No. 1. P. 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x> URL: <https://iaap-journals.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x> (дата звернення: 27.06.2025).

7. Bourdieu P. The forms of capital. У: Richardson, J. G. (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1986. pp. 241–258. URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf (дата звернення: 27.06.2025).

8. Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday, 1959. 251 p. URL: <https://www.thoughtco.com/goffmans-front-stage-and-back-stage-behav> (дата звернення: 27.06.2025).

9. Hall E. T. *Beyond Culture*. – Garden City, NY : Anchor Press/Doubleday, 1976. 318 p. URL: <https://www.scribd.com/document/462116395/Hall-Edward-T-Beyond-Cult> (дата звернення: 27.06.2025).

10. Gudykunst W. B. *Bridging Differences: Effective Intergroup Communication*. – 4th ed. Thousand Oaks : Sage Publications, 2004. URL: <https://sk.sagepub.com/book/mono/preview/bridging-differences-4e.pdf> (дата звернення: 27.06.2025).

11. Putnam R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York : Simon & Schuster, 2000. 541 p. URL: <https://www.amazon.com/Bowling-Alone-Collapse-American-Community/dp/0743203046> (дата звернення: 27.06.2025).

12. Social cohesion in Ukraine: understanding horizontal relations based on RESCORE 2023 index, Ukraine, 2024. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_Part_II_March.14.2024.pdf (дата звернення: 27.06.2025).

Анотація

Шевель І. П. Міжкультурна взаємодія та соціальні напруження у воєнний період: трансформації публічного дискурсу в Україні. – Стаття.

У статті проаналізовано трансформаційні процеси міжкультурної взаємодії в українському суспільстві в умовах повномасштабної війни, що триває з 2022 року. Авторка акцентує увагу на зрушеннях у публічному дискурсі, які відображають зміну суспільних уявлень про культурну ідентичність, сприйняття «іншого» та рівень міжгрупової довіри. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході з використанням контент-аналізу медіапростору, соціологічних досліджень і якісного аналізу експертних інтерв'ю. Особлива увага приділяється тому, як війна посилює як позитивні, так і негативні прояви міжкультурної взаємодії: з одного боку, відбувається консолідація українського суспільства навколо спільних цінностей, з іншого – посилюються ризики культурної ізоляції, геттоїзації окремих груп, формування ворожих наративів.

Підкреслюється роль комунікаційної політики держави, громадянського суспільства та медіа у формуванні інклюзивного середовища та запобіганні зрос-

тання соціальної напруги. Обґрунтовано необхідність впровадження цілеспрямованої інтеграційної інформаційної політики, орієнтованої на підтримку міжкультурного діалогу, як стратегічного інструмента суспільної єдності та протидії деструктивним впливам. У результаті дослідження доведено, що міжкультурна комунікація в умовах воєнного конфлікту є не лише засобом стабілізації соціального середовища, а й чинником формування сталої національної ідентичності, адаптивної до сучасних викликів.

Ці процеси відбуваються паралельно з глобальним культурним впливом – у тому числі через медіа, що посилює гібридність культурного самосприйняття.

Війна стала імпульсом до глибокої трансформації культурної ідентичності українців. Відбулося зміцнення національного компоненту, актуалізація історичної пам'яті, зростання мовної та символічної самосвідомості. Водночас ці зміни не є однозначними – відбувається формування складних, гібридних ідентичностей, що враховують як національне, так і глобальне. Цей процес засвідчує динамічний характер культури та її здатність до адаптації в умовах екстремальних соціальних викликів.

Ключові слова: міжкультурна взаємодія, міжкультурна комунікація, соціальна напруга, культурна ідентичність, воєнний конфлікт, публічний дискурс, війна.

Summary

Shevel I. P. Intercultural interaction and social tensions during the war period: transformations of public discourse in Ukraine. – Article.

This article examines the transformative processes of intercultural interaction in Ukrainian society during the full-scale war that has been ongoing since 2022. The author focuses on shifts in public discourse that reflect changing perceptions of cultural identity,

attitudes toward the “other,” and the level of intergroup trust. The study employs an interdisciplinary approach, including content analysis of the media space, sociological data, and qualitative analysis of expert interviews. Special attention is paid to how the war has intensified both positive and negative aspects of intercultural relations: on one hand, fostering societal consolidation around shared values; on the other, increasing the risks of cultural isolation, ghettoization of certain groups, and the proliferation of hostile narratives.

The article emphasizes the crucial role of communication policy, civil society, and the media in fostering an inclusive environment and preventing the escalation of social tensions. It substantiates the need for a targeted integrative information policy aimed at promoting intercultural dialogue as a strategic tool for societal unity and resistance to destructive influences. The research demonstrates that intercultural communication in the context of military conflict functions not only as a stabilizing force in the social environment but also as a key factor in shaping a resilient national identity capable of adapting to contemporary challenges.

These processes unfold in parallel with global cultural influences—particularly through media—which reinforce the hybrid nature of cultural self-perception. The war has served as a catalyst for profound transformations of Ukrainian cultural identity, strengthening national components, reviving historical memory, and increasing linguistic and symbolic awareness. At the same time, these changes are complex and multidimensional, leading to the emergence of hybrid identities that integrate both national and global elements. This reflects the dynamic nature of culture and its capacity to adapt under conditions of extreme social stress.

Key words: intercultural interaction, intercultural communication, social tension, cultural identity, armed conflict, public discourse, war.

Дата надходження статті: 25.06.2025

Дата прийняття статті: 07.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025